

Biblijski intertekst u *Batinama do oltara* don Ante Bakovića

Beat Čolak*, Dean Slavić**

Sažetak

Književno djelo Batinama do oltara potresna je autobiografska pripovijest katoličkoga svećenika don Ante Bakovića u kojoj su iznesena brojna sjećanja na nevolje proživljene u burnome vremenu nakon Drugoga svjetskog rata. U ovome radu najprije se razmatraju osobitosti i učinci autobiografskoga diskursa, a zatim se djelo postavlja u kontekst političkoga zatvoreništva tijekom komunističke Jugoslavije. Najviše pozornosti posvećeno je analizi biblijskoga interteksta, od isticanja načina inkorporacije biblizama pa do sagledavanja funkcija i posljedica njihove uporabe. Na kraju, djelo je razmotreno i kao romansa.

Ključne riječi: autobiografija, biblizmi, don Anto Baković, političko zatvoreništvo, romansa

Uvod

Don Anto Baković rođen je u Goraždu 1931. godine, a nemile uspomene na četnički pokolj 1941.–1942. godine opisao je u *Drinskoj trilogiji*. Godine 1959. zaređen je za svećenika, a pastoralnim radom bavio se u različitim krajevima Bosne i Hercegovine, Kosova i Hrvatske. Devedesetih godina XX. st. bio je i politički aktivan, a god. 1991. dobrovoljno se prijavio u Hrvatsku vojsku. Životno mu je djelo *Hrvatski martirologij XX. st.*¹

Djelo *Batinama do oltara* objavljeno je 2009. godine. Zanimljivo je i na samoj pripovjednoj razini, ali analizom iz više motrišta jasnije iskazuje osebnost.

Ovaj rad polazi od analize djela kao autobiografskoga spisa, a namjera je ukazati na prisutne žanrovske odrednice te na posljedice korištenja autobiografskoga diskursa. Spomenuta je i tema političkoga zatvoreništva, važna prvenstveno zbog konteksta radnje, ali nezaobilazna i kao osobno iskustvo samoga pisca.

* Beat Čolak, student diplomskoga studija kroatistike na Filozofskome fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Adresa: Ivana Lučića 3, 10000 Zagreb. E-pošta: beatcolak@gmail.com

** Prof. dr. sc. Dean Slavić, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu. Adresa: Ivana Lučića 3, 10000 Zagreb. E-pošta: dean.slavic@gmail.com

1 Biografski podatci preuzeti su iz: Anto Baković, *Batinama do oltara*, Zagreb, 2009, 339–341.

Najvažniji je cilj rada tumačenje biblijskoga interteksta. Razumljivo, u diskursu katoličkoga svećenika intertekst je obilan te ga nije bilo teško razotkriti. Međutim, ovaj rad teži ukazati na njegovu raznolikost — kako prema pojavnosti, tako i prema primjeni — i na posljedice njegove uporabe. Rad je zaključen analizom elemenata romanse prema interpretaciji Northropa Fryea, a brojne paralele utiskuju snažan pečat pri sagledavanju djela.

1. Djelo kao autobiografija

Iznijeti svoj život na vidjelo, ogoliti ga i ponuditi na procjenu, otisnuti iz zaštitničkoga okrilja samoprocjene i samoobmane, zasigurno nije lako. Tada opravdavanje vlastitih postupaka gubi snagu i vjerodostojnost, situacije i djela ne vrednuju se više perspektivom iz jednoga kuta, nego su u očistu recipijenata koji imaju svoja uvjerenja i metode prosudbe. U autobiografiji vlastito postaje opće, a pojedinačno postaje univerzalno — subjekt postaje objekt.

U *Batinama do oltara*, djelu koje bi se moglo nazvati *segmentnom autobiografijom*², Baković se usredotočio na razdoblje četverogodišnje robije koje je proživio (i preživio) u kazneno–popravnim domovima u Nišu i Zenici između 1953. i 1957. godine. Pisao je da bi svjedočio o progonima »koje je Katolička crkva u Hrvata podnijela za vrijeme komunizma«. ³ Radnja je ispriповijedana retrospektivno u 1. l. jd., što je jedna od temeljnih značajki autobiografskoga diskursa. Iskrenost, povijest i pamćenje u takvome pripovijedanju igraju veliku ulogu, a toga je svjestan i Baković jer često napominje da su događaji vjerno opisani, da je »napisao čistu i голу istinu«. ⁴ Pri pisanju osobito je skrbio o situiranju događaja, protoku vremena i osobama koje u događajima sudjeluju. Zato su česti početci poglavlja poput: »školska je godina...«, »nalazio sam se na drugoj godini Liceja«, »bilo je to u ljeto 1950«. U tu svrhu prilaže i »arhivski« materijal: fotografije obiteljske kuće, članova obitelji i zatvorenika te zatvorenička pisma. Autor, međutim, iskreno priznaje nemogućnost prisjećanja svih pojedinosti te nalazimo i izjave poput: »ne sjećam se baš točno«, »prenosim onako kako mi je ostalo u sjećanju«, ali na nekim mjestima samouvjerenom govori o nezaboravnim scenama koje mu »nakon pola stoljeća, još uvijek lebde pred očima«.

2 Opseg pojma *autobiografija* dugo je bio »kamen spoticanja« književnim teoretičarima. *Autobiografija* u prošlosti često nije nailazila na razumijevanje tumača te se govorilo da je »estetski nesposobna« i da nosi »težak zadržak zbilje« (Philippe Lejeune, *Stoljeće otpora autobiografiji*, u *Gordogan: časopis za književnost i sva kulturna pitanja*, 43–44 (1997), 35). U novije vrijeme razaznaju se barem najkarakterističnije odrednice žanra: retrospekcija, pripovijedanje u 1. l. jd., jedinstvo autora, pripovjedača i lika. Milivoj Solar na prvome mjestu ističe da je autobiografija »djelo u kojem se opisuje vlastita osoba i pripovijeda vlastiti život« (Milivoj Solar, *Rječnik književnoga nazivlja*, Zagreb, 2006, 29), a slično kaže i M. Velčić, koja je vidi kao »diskurs u kojem govornici/pisci proizvode verzije o sebi i drugima« (Mirna Velčić, *Otisak priče — intertekstualno proučavanje autobiografije*, Zagreb, 1991, 11). Stanje je, međutim, mnogo kompleksnije te vrijedi uputiti prije svega na radove M. Velčić, A. Zlatar–Violić i H. Sablić–Tomić.

3 Baković, 2009: 6

4 Baković, 2009: 250.

Autobiografski diskurs vrlo često omogućuje i jasan uvid u unutarnje stanje subjekta, a Baković osobitu pozornost posvećuje opisima emocionalnoga i psihičkoga stanja, moralnih i životnih dilema. Posljedica je toga intimniji karakter djela i stvaranje bliskosti s čitateljem kojega pripovjedač u ključnim trenucima neizravno poziva na suosjećanje.

2. *Politički zatvorenik — kontekst proživljenoga*

Radi boljšega razumijevanja djela, nužno je sada ukazati na duh vremena o kojemu ono govori. Godine 1945. završen je Drugi svjetski rat, a mnoštvo Hrvata stradalo je kraj Bleiburga. Jugoslavijom upravlja J. B. Tito, a Katolička Crkva drži se jednim od najopasnijih protivnika komunističke vladavine, kako zbog suprotnih ideoloških tako i zbog pragmatičnih, uže političkih razloga. Naime, sjedište je Crkve u Vatikanu, zbog čega ju je bilo teško kontrolirati, stoga je Tito Crkvu želio odvojiti od Vatikana i staviti je pod svoj nadzor.⁵ Budući da je bio glavna zapreka podjarmljivanju Crkve, 18. rujna god. 1946. po drugi put uhićen je Alojzije Stepinac.⁶ Godina 1948. mogla bi se odrediti kao početak radnje u *Batinama do oltara*. Tada dolazi do sukoba Jugoslavije i SSSR–a, u Jugoslaviji vlada velika glad, a Baković odlazi u dakovački Licej.⁷ Netrpeljivost Crkve i jugoslavenskih vlasti doseže vrhunac nakon Brijunskoga plenuma CK SKJ–a u lipnju 1953. Plenum je bio reakcija na imenovanje Alojzija Stepinca kardinalom 1952. godine te je, kako kaže Baković, bio posvećen isključivo borbi protiv Crkve, posebice Katoličke Crkve.⁸

Međutim, u Jugoslaviji nisu stradali samo duhovni pastiri, nego i pojedinci koji su isticali nacionalnu pripadnost.⁹ Svi su oni držani političkim i najopasnijim neprijateljima Jugoslavije. Bože Vukušić u prilogu djela *Čovjek i njegova sjena* Ante Kovačevića kaže da je u razdoblju 1945.–1990. godine u Hrvatskoj »priredeno oko trideset tisuća političkih procesa, u kojima je procesuirano preko sto tisuća osoba« te da se uglavnom radilo »o najobičnijim hrvatskim domoljubima koji su se usudili verbalno, javno zagovarati najelementarnija nacionalna prava hrvatskog naroda«.¹⁰

5 Zvonimir Despot et al., *Tito: tajne vladara — najnoviji prilozi za biografiju Josipa Broza*, Zagreb, 2009, 57.

6 Despot, 2009: 59.

7 Baković, 2009: 13. Licej je katolička škola u kojoj su se školovali budući svećenici, iako im samo školovanje nije nametalo svećenički poziv.

8 Baković, 2009: 61.

9 Anto Baković iz mora floskula ističe »jedinu istinitu presudu«, onu don Ivi Jelinoviću. On je osuđen na smrt i strijeljan jer je »previše volio Hrvatsku«. (Baković, 2009: 263)

10 Anto Kovačević, *Čovjek i njegova sjena*, Zagreb, 2012, 219. Autor u djelu opisuje svoju sudbinu u Jugoslaviji, događaje uglavnom vezane za otmicu UDBE 18. listopada god. 1981. i osudu na montiranome procesu u Doboju 24. lipnja 1982. godine, zbog koje je robijao u KPD–u Zenica. Motivi za pisanje djela srodni su Bakovićevim: »Mogao sam se i želio sam se osloboditi tereta vlastite krvi, po onoj latinskoj 'dixi et salvavi animam meam!' ('rekoh i spasih dušu svoju!').« (202) Iz svjedočanstava F. Ikića i A. Arežine — koji su trebali biti krunski svjedoci u procesu protiv Ko-

3. *Biblijski intertekst u djelu Batinama do oltara*

Na početku analize biblijskoga interteksta u nekome djelu nužno je odrediti odnos autora prema Bibliji i tradiciji koja se na njoj temelji. Don Anto Baković ne ostavlja nikakvih dvojbi: sasvim se pozitivno odnosi prema Bibliji i na njoj temeljenoj tradiciji. Suprotno njemu, sustav u kojemu se našao osobito se snagom obrušio na kršćanstvo i Bibliju. Ipak, Alain Besançon i u komunističkoj ideologiji — koja ne prihvaća nijednu religiju — nalazi trag biblijske misli u težnji komunizma da »spasi« svijet, pri čemu se — paradoksalno — »među sredstva spasenja treba uključiti i brisanje svake biblijske prisutnosti«. ¹¹ S obzirom na stvarnu primjenu, ideju »spasenja« u komunističkoj ideologiji logičnije bi bilo označiti kao *protubibliizam*. ¹²

U djelu su biblizmi vrlo česti, a pojavljuju se kao obilježeni citati ili kao neobilježene sastavnice teksta. Biblizme bi se moglo podijeliti na više kategorija pa — u okvirima ovog rada — valja istaknuti *ilustracijske* i *kontekstualne biblizme*. Iako na samom rubu, ilustracijski biblizmi ¹³ ipak su sastavni dio Bakovićeve djela te ih je potrebno razmotriti. Tako je biblizme moguće pratiti doslovno od naslovne stranice. Na naslovnoj stranici nalazi se prikaz mučenja A. Bakovića u podrumima KPD–a Niš, koji neodoljivo podsjeća na likovne prikaze bičevanja Krista. ¹⁴ Ilustracija je važna jer prikazuje bitan događaj Bakovićeve teksta: sve prije toga kao da vodi do toga događaja, a sve nakon njega proizlazi iz njega. Ilustracijski biblizam prisutan je i na 148. stranici, gdje je prikazan anđeo iz kojega isijava snažna svjetlost koja ga spaja s iscrpljenim mučenikom u kutu. Na 277. stranici je i reprodukcija kaleža — biblizam vezan uz ključne događaje kršćanstva

važeviča — jasno se vide metode UDBE pri iznuđivanju »dokaza« protiv optuženika (44–53). U poglavlju *Zenički logoraši o logoru Zenica* (119–180) nalaze se svjedočanstva više ljudi — između ostalih, i A. Bakovića — o boravku u KPD–u Zenica. Vrijedan je i spomenuti prilog B. Vukušića *UDB–ine »specijalne akcije« protiv hrvatskih političkih izbjeglica* (217–308).

- 11 Alain Besançon, *Zla kob stoljeća — o komunizmu, nacizmu i jedinstvenosti Šoaha*, prev. Milena Bekić–Milinović, Zagreb, 2002, 85.
- 12 Terminologija je preuzeta iz djela Deana Slavića. Slavić pod terminom *simbol* misli »na svaki dio teksta koji se može izdvojiti i tumačiti, a ne tek na riječ s prenesenim značenjem«, *bibilizam* je »simbol iz *Biblije* koji sama knjiga vidi svetim ili mu u određenom času naglašava bitnost«, s tim da se razlikuju sveti i obični biblizmi. Simbole iz kršćanske kulture »koji su očito povezivi s *Biblijom*, ali se u njoj samoj ne javljaju« naziva *kristijanizmima*, a legende i dokumentirane pripovijesti o mučenicima nakon biblijskoga doba naziva *neizravnim biblizmima*. V. Dean Slavić, *Simboli i proroci — interpretacije biblijskoga interteksta*, Zagreb, 2011, 9–10.
- 13 Ilustracije djela *Batinama do oltara* izradio je Ivan Tomašević. Iako ih nije izradio sam autor, smatramo ih konstitutivnim sastavnicama teksta jer je razvidno da su ilustracije izvedene prema tekstu. Može se pretpostaviti da ih je autor djela pregledao i odobrio, a fotografske reprodukcije sam je birao.
- 14 Iako se ova tvrdnja može učiniti pretjeranom, nalazimo dovoljno argumenata barem za pretpostavku da je autor ilustracija u svijesti približio dva udaljena, ali u načelu srodna događaja. Ambijent prikaza, impostacija likova, odnos žrtve i mučitelja, razgoličeno tijelo mučenika kojemu su, iako je bio gol, slabine zakrivene bijelom tkaninom — što u svijest priziva Kristovu perizomu, koja je također konvencionalno rješenje prikaza Spasitelja — neki su od njih. Usp. npr. s djelom *Bičevanje Krista* Williama–Adolpha Bougueraua iz 1880. godine.

— i žlice sa simbolom ribe¹⁵, što je kristijanizam povezan sa životom rane Crkve. Iako potonji prikazi nisu važni kao onaj naslovni, ipak ih valja imati na umu zbog konteksta kojemu pripadaju, a to je atmosfera ranokršćanskih progona.

3.1. *Atmosfera ranokršćanskih progona i kontekstualni biblizmi*

Baković je iznio mnoštvo podataka koji govore da je Crkva toga doba bila u nepovoljnome položaju. Prije svega, bila je obezglavljena. Zagrebački nadbiskup Alojzije Stepinac osuđen je na šesnaest godina strogoga zatvora, mnogi biskupi i svećenici bili su progonjeni, UDBA vreba bogoslove i sjemeništarce, a razdoblje oko 1950. godine »vrijeme je kada Bosna i Hercegovina nije imala ni jednog biskupa«¹⁶ jer biti posvećen za biskupa tih godina bilo je »kao kad ideš na križ, u mučeništvo«.¹⁷ Bogoslovi iz đakovačkoga Liceja ljetuju u Lovranu da bi izbjegli torture komunističkih »andela čuvara« (isljednika), dva biskupa tajno se posvećuju, mlade su mise tajne te Baković zaključuje da je u to vrijeme »svaki zec u polju, svaki medvjed u šumi i svaki pas na ulici bio više zakonom zaštićen nego što je to bio jedan katolički biskup, svećenik ili bogoslov«.¹⁸ Ipak, kako u najtežim vremenima žive najjači ljudi, ljudi u kojima »plamti nadljudska jakost prvih kršćana«,¹⁹ Crkva je ustrajala. Baković izlaže nekoliko uspomena s mladih misa, a to znači da je Crkva, »iako je bila osuđena na odlazak u grob [...] poput Issusa provela u grobu kratko vrijeme, izdržala svoju tešku kušnju i uskrsnula«.²⁰

Da ovo nije »manipuliranje« informacijama u svrhu stvaranja neutemeljenih zaključaka potvrđuje autor, koji i radove na ciglani prisposobljuje ranokršćanskim stradanjima u Neronovim arenama, a na jednome mjestu, govoreći o tadašnjim progonima, nedvosmisleno kaže: »Zato smo se uživljavali u progonstva kršćana u početku kršćanstva i spremali se za mučeništvo.«²¹

Sve su to činjenice koje ocrtavaju duh vremena, ali uglavnom nemaju izravnih dodira s *Biblijom* pa ih se ne može nazivati biblizmima. Međutim, takvih biblizama ima i može ih se nazvati kontekstualnim biblizmima. Kontekstualni su biblizmi oni koji prema sadržaju mogu biti razmatrani i zasebno, ali puni značenjski i referencijalni potencijal ostvaruju u surječju s okolinom — koja ne mora nužno izravno upućivati na *Bibliju* — te tako mnogostruko produbljuju smisao i usložnjavaju značenja opisane radnje. Neki su od tih biblizama religioz-

15 Riba je najčešće simbol Krista, vrlo često rabljen u ranoj kršćanskoj umjetnosti. Pet slova od kojih je sastavljena grčka riječ *ichthys*, u značenju »riba«, tvore monogram početnih slova grčkih riječi: *Iēsoūs Christōs Theōū Hyiōs Sōtēr*, što znači: »Isus Krist, Sin Božji, Spasitelj«. Grgić, Marijan: »Riba«, u: Badurina, Anđelko (ur.): *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, Zagreb, 1985, 509.

16 Baković, 2009: 31.

17 Baković, 2009: 34.

18 Baković, 2009: 68.

19 Baković, 2009: 128.

20 Baković, 2009: 45.

21 Baković, 2009: 197.

ne pjesme²², a među njima je najvažnija zborna pjesma posvećena mladomisnicima *Gospode, žetva je velika*.²³ Pjesma se nalazi na početku djela te bi se mogla razmatrati i kao prolog cijelomu djelu. Odnosi se na Kristove riječi upućene učenicima: »Žetva je velika, a poslenika malo. Zato molite gospodara žetve da pošalje poslenike u žetvu svoju.« (Mt 9,37–38) i: »Tada će vas podvrći mukama i ubijati vas, i sav svijet zamrzit će vas zbog mene. I mnogi će tada posrnuti u vjeri; izdavat će jedni druge i mrzit će se međusobno.« (Mt 24,9–10) Pjesma je dvoglasna, a glas koji predstavlja puk i svećenstvo (prije svega mladomisnike) parafrazira Kristove riječi učenicima koje šalje »kao ovce među vukove« (Mt 10,16): »Ne bojte se onih koji ubijaju tijelo, a duše ne mogu ubiti!« (Mt 10,28), ali i puku koji ga je slušao: »Uzmite jaram moj na se i učite od mene, jer sam krotka i ponizna srca. Tako ćete naći pokoj svojim dušama, jer jaram je moj sladak, a moje breme lako.« (Mt 11,29–30).

Pjesma anticipira nastavak događaja te su njezina funkcija i značenje višestruki. Na pripovjednoj razini ona motivira radnju i stvara načela prema kojima se protagonist označuje i analizira. Uz to, razdvaja likove na dvije strane: protagonističku, koju čine Baković i njemu srodne osobe, i antagonističku, koju čine svi sljedbenici i pripadnici komunističkoga režima te oni koji pod njegovim utjecajem otpadnu iz protagonističke skupine. Kada se ovako snažan bibliizam pridruži ranije navedenim činjenicama, jasno je koliko podatci dobivaju na težini, a radnja na svrhovitosti.

3.2. *Komunizam kao sotonski sistem*

O komunizmu kao sotonskome sistemu u Bakovićevoj svijesti može se govoriti i bez analize biblizama u tekstu jer ga na više mjesta naziva pridjevskim izvedenicama od imena *Nečastivi* te ga označuje kao »sotonski sistem koji je zanijekao Boga pa je onda radio s čovjekom što je htio«²⁴, a pozivanje bogoslova u »kasarne« JNA nazvat će »sotonskom zavjerom i osvetom režima«.²⁵ Međutim, razmatranjem biblizama i povezivanjem situacija opisanih u djelu s biblijskim zgodama može se dekonstruirati Bakovićeva kreacija komunizma kao sotonskoga sistema i na intertekstualnoj razini.

Iako je komunizam proklamirao jednakost među ljudima i tvrdio da je čovjek najveća vrijednost socijalizma, iz Bakovićeva svjedočenja razvidno je da nije bilo tako. Komunizam se izdigao iznad običnoga čovjeka te Baković komunističke metode upravljanja objedinjuje pod sintagmom »komunistički zulum«.²⁶ U to vrijeme zavladao je »režim totalne špijunaže — svatko je svakoga špijunirao,

22 Pjesme nisu biblizni kao cjelina, ali uglavnom inkorporiraju biblizme. Većina je spomenuta tek naslovom, koji često nije bibliizam, ali tekst pjesme sadrži biblizme. Vrijedi izdvojiti: *Rajska Djevo* (19), *Magnificat anima mea Dominum* (70), *O, Marijo mila...* (181, 311).

23 Baković, 2009: 9.

24 Baković, 2009: 6.

25 Baković, 2009: 51.

26 Baković, 2009: 30.

čak žena muža i muž ženu.«²⁷ Redci u svijest prizivaju Kristove riječi pri slanju učenika u neprijateljski svijet (Mt 10,16–31). Ključan je 21. redak koji kaže: »Brat će brata, a otac dijete predavati na smrt. Djeca će ustajati na roditelje i smrt im zadavati.« (Mt 10,21). Medusobna špijunaža, ponude komunističkih službenika i vlasti da bude »narodni svećenik«²⁸, izdaje i laži zatvorenika radi bržega izlaska na slobodu ili olakšavanja robije, Bakovićevo robijanje pokraj zatvorenika koji su ubili roditelje i koji su onda njega mučili, samo su fragmenti pripovijesti koji komunizam u Jugoslaviji označuju kao vrijeme najavljeno Kristovim riječima.

Katolička Crkva u Bakovićevu je djelu Kristova vjerna nasljednica, a on je njezin uzoran član. Tako Kristove riječi: »Tko nije sa mnom, taj je protiv mene!« (Lk 11,23) otvaraju mogućnost utvrđivanja komunizma kao sotonskoga sistema jer je Sotona glavni Kristov neprijatelj. Štoviše, komunizam se sam osudio jer je kapetan, Židov, u razgovoru s Bakovićem o *popovima i Crkvi* rekao: »Svi ste vi naši idejni protivnici! Vi propovedate da ima Boga, a mi kažemo da nema Boga. Vi propovedate da je Bog stvorio čoveka, a mi kažemo da je čovek postao od majmuna. Vi kažete da postoji nebo i raj, a mi izgrađujemo raj na zemlji — to je socijalistički društveni poredak. Mi i vi smo dva sveta, dva protivnička tabora...«²⁹

Opreka ideologije katoličkoga bogoslova i njegova okruženja izražena je i na drugim mjestima: u Vladičinom Hanu puška se »posebno morala čistiti, kao kakva relikvija«³⁰, vodnik Bakovića upisuje u ateiste jer vjeru u Boga poistovjećuje s vjerovanjem »u vile, vještice i vukodlake«.³¹ U pismu fra Boni Lekiću, Baković se požalio da po cijeli dan sluša blasfemije i najpogrdnije viceve o stvarima koje su njemu najsvetije, a izdvaja i pitanje: »Pope, što ti tvoj bog ne pomogne, pa ne služi mjesto tebe vojsku?!«³² Ma kako daleka, pitanju je izravna paralela rečenica kojom su se prolaznici izrugivali Kristu dok je bio razapet na križu: »On se uzdao u Boga, neka ga sad oslobodi, ako mu je uistinu po volji!« (Mt 27,43).

Iako su ovdje uglavnom izdvojeni citati koji na leksičkoj razini nisu uvijek identični onima u *Bibliji*, očito je da su usporedivi. Oni su potvrdili i produbili navedene Bakovićeve izjave o komunizmu kao »sotonskom sistemu« i zato su vrlo važni.

3.3. *Bakovićev Križni put*

Povezujući ključne trenutke i potentna mjesta Bakovićeve autobiografije, uočit će se neke podudarnosti s Kristovim posljednjim satima koji su inkorporirani i u *Križnome putu*, pobožnosti koja ujedinjuje biblizme i kristijanizme. Time se ne potiče zaključak da je Baković tako postao Kristova prefiguracija, nego se ističu kristoidne osobine stradalnika za vjeru u vremenu njezine ugroze.

27 Baković, 2009: 11.

28 »Narodni svećenik« je pojedinac podložan komunističkoj vlasti, a njegova je zadaća špijuniranje članova Crkve.

29 Baković, 2009: 81.

30 Baković, 2009: 56.

31 Baković, 2009: 59.

32 Baković, 2009: 70.

Baković se i prije uhićenja vladao kao Kristov sljedbenik. Činio je dobra djela, a radovao se i što mu se u zatvoru nekada otvori mogućnost da djeluje kao »sacerdos« (svećenik). Budući da je na dan demobilizacije, 3. rujna god. 1953., uhićen i odveden u divizijski zatvor u Leskovcu, Baković je na koljenima ustanovio da je to »početak nove kalvarije«. ³³ Nakon toga su se komunistički činovnici više puta našli u ulozi Poncija Pilata, a Baković je postao sličan Kristu.

Najprije je kapetan, Židov, uočio da Baković nema krivnje, osim što ustrajava u želji da ostane katolički bogoslov i uporno brani Stepinca. Ponudio mu je slobodu, pod uvjetom da »razbatali klerofašizam«. ³⁴ Nakon premještaja u Vojno–istražni zatvor u Nišu ispituje ga pukovnik Ante Domić koji mu također nudi slobodu, ali pod uvjetom da se odrekne povratka u sjemenište ili da postane »narodni svećenik«. Međutim, taj je prizor važan jer je srodan biblijskomu suđenju Kristu pred Pilatom. Bakovićeva sumnja u opravdanost zatvaranja i tvrdnja da je »potpuno nevin i bez krivice« ³⁵ srodna je Kristovoj molbi i pitanju nakon dobivenoga udara: »Ako sam krivo rekao, dokaži da je krivo! Ako li sam pravo rekao, zašto me udaraš?« (Iv 18, 23) Združena s opisom pukovnika pri izricanju odluke: »Ideš na Sud, pa što ti Vojni sud odredi! — bile su posljednje riječi po činu najvišeg oficira KOS–a, čovjeka koji me je *imao vlast* pustiti na slobodu, ali i poslati na robiju.« ³⁶ (isticanje, B. Č.), situacijska paralela s odnosom Krista i Pilata postaje više nego očita u činu »pranja ruku« i poziciji moći.

Baković je 30. prosinca 1953. godine osuđen na četverogodišnju kaznu strogo ga zatvora s prisilnim radom. Pri povratku iz sudnice, prolazeći kroz Niš, zamišlja patnju svojih roditelja, a posebno ga muči koliko će njegova »majka suza prolići kad čuje da sam osuđen na četiri godine«. ³⁷ To je odraz kršćanskoga pijeteta prema liku majke koji je mjesto našao i u IV. postaji *Križnog puta*, iako se u *evandeljima* izriječom ne spominje. Nakon premještaja u KPD Niš, Baković je poslan u ciglanu, što je bio najteži posao namijenjen nepopravljivim i »opasnim« zatvorenicima, a Baković radi uglavnom s kolegama bogoslovima i svećenicima. ³⁸

Nakon što mu je i u KPD–u Niš ponuđena »sloboda«, na radilištu je zavapio: »Isuse Nazarećanine, zašto si me toliko zarobio? Pusti me da odem od Tebe!« ³⁹ Vapaj krije bol, agoniju i rastrganost bića — sve ono što je i Krist osjećao u Getsemanskome vrtu kada je molio: »Oče moj! Ako je moguće, neka me mimoide ovaj kalež! Ali neka ne bude moja, nego tvoja volja!« (Mt 26,39). Boravak u zatvoru, ponuđena sloboda u zamjenu za odbacivanje ideala, svakodnevne tegobe i ponižavanja primorala su Bakovića da u praksi spozna srž Kristovih riječi: »Ako,

33 Baković, 2009: 74.

34 Baković, 2009: 80–81.

35 Baković, 2009: 89.

36 *Ibid.*

37 Baković, 2009: 101.

38 Zanimljivo je da Baković u poglavlju *Ostali svećenici i bogoslovi u niškoj kaznionici* (191–245) navodi tri svećenika i osam bogoslova, uključujući i njega. Broj je jednak broju apostola koji su Kristu ostali vjerni do raspeća.

39 Baković, 2009: 127.

dakle, tko hoće ići za mnom, neka se odreče samoga sebe, neka uzme svoj križ i neka me slijedi!» (Mt 16,24).

3.4. Pakao u Batinama do oltara

Silazak u podzemlje jedna je od velikih tema zapadnoeuropske književnosti, a kroz podzemlje je prošao i sam Krist. Dean Slavić, govoreći o podzemlju u *Gospodaru prstenova*, nabraja uvjete spuštanja junaka u podzemni svijet:

1. proživjeli su negativne situacije prije silaska u podzemlje;
2. imaju pomoćnika ili predmet posebne moći koji im pomaže;
3. susreću se sa smrtnom pogibljom ili s mrtvima ili s oba elementa;
4. u pothvatu nekoga spašavaju ili žele doznati nešto o budućnosti;
5. kvaliteta života i moć nakon silaska ovisi im o uspjehu u donjem svijetu, a spuštanje je redovito dio puta koji poslije vodi prema gore.⁴⁰

Baković je i prije »silaska u Titov pakao« osjetio teškoće zatvoreničkoga života. Osjećaje pri ulasku u KPD Niš sažeo je u rečenici: »Kao da sam ušao u pakao.«⁴¹ Za boravka u zatvoru shvatio je da socijalizmu »treba moja duša i moj život, da im se predam i prodam dušu svoju. (Po onoj iz Evandjelja: *Pokloni mi se, pa ću ti dati sve...*)«.⁴² Tako su Bakovićeve kušnje približene Kristovim kušnjama u pustinji, a u tom pravcu smjeraju i daljnji opisi. Baković je »robijaško samoupravljanje« (robijaši kažnjavaju i tuku druge robijaše) i »robijaško samooptuživanje« (»cinkanje« drugih zatvorenika ili bližnjih na slobodi u svrhu olakšavanja robije ili izlaska na slobodu) opisao kao »đavolski izum druga Tita«, a u nastavku govori: »Kao student teologije, nešto sam znao o onom pravom paklu kojim vlada Sotona. Glavne oznake tog pakla su mržnja i zloba, tj. odsustvo bilo kakve ljubavi i dobrote. Da, u paklu vlada zakon mržnje prema čovjeku, mržnje prema svemu i svakomu! Svatko svakoga mrzi i zagorčava mu život (*baš kao cinkeri u zatvoru!*)«.⁴³ [isticanje, B. Č.] Krist je pakao najčešće opisivao kao mjesto »gdje će biti plač i škrgut zubâ«. (Mt 13,42)

Slično tome, Baković kao glavne oznake Titova pakla ističe: »'pranje mozga', ubijanje čovjekove osobe, 'prevaspitavanje' i samooptuživanje« te dodaje još jednu paralelu: »Poput Sotone koji je iskušavao Krista, i naši 'vaspitači' su tražili od jadnih robijaša: Budi naš! [...] Pokloni nam se, budi naš, dat ćemo ti sve privilegije!«⁴⁴ Citati pokazuju da je Baković KPD Niš, a osobito podrume u kojima se mučilo zatvorenike, vidio posve sličnima paklu te je uočio i naveo niz srodnosti s prikazom pakla u *Bibliji* i kršćanskome učenju uopće. Dio tih obilježja, prije svega ubijanje osobe i »prevaspitavanje« i na razini interteksta upućuje na Kristovu oznaku najopasnijega neprijatelja — »onoga koji može i dušu i tijelo uništiti u paklu«. (Mt 10,28) Obećanje privilegija odnosi se na Kristovu treću

40 Slavić, 2011: 175.

41 Baković, 2009: 110.

42 Baković, 2009: 129.

43 Baković, 2009: 135.

44 *Ibid.*

kušnju u pustinji (Mt 4,8–10). Paklena atmosfera upotpunjena je opisivanjem stanovništva: »I tako sam, nalazeći se u Titovu paklu, bio svezan i udaran od robijaša — Titovih samoupravljača — koji su bili vjerna slika i prilika onoga Sotone kojega Biblija zove napasnik, zlikovac, lažac i otac laži...«. ⁴⁵

Iako se navedeni uvjeti spuštanja u podzemni svijet ponajprije odnose na protagoniste fiktivnih pripovijesti, zanimljivo je da ih i Baković u potpunosti zadovoljava. Prvi je uvjet opisan, a anđeo je dio drugoga uvjeta. Naime, za vrijeme mučenja u podrumima KPD–a Niš, Bakoviću se javlja anđeo, biće koje se javlja i Kristu za molitve u Getsemaniju (Lk 22,43). ⁴⁶ Baković susret s anđelom opisuje u svega nekoliko rečenica, ističući kako događaj ostaje jedno teško pitanje njegove robije. Budući da je cijelo vrijeme mučenja stajao na nogama, zamolio je anđela da ga odveže kako bi mogao sjesti i odmoriti noge, što je anđeo i učinio: »Vidim anđela kao neko poznato mi lice. Prilazi mi i odvezuje me. I ja sjedam na svoj kovčeg. Čim sam sjeo, anđeo je nestao.« ⁴⁷ Krunica i kalež predmeti su od posebne moći, ali izrađeni nakon mučenja u podrumima.

Treći uvjet nije potrebno previše razlagati. Petodnevno mučenje završilo je Fatmirovim dobronamjernim i spasonosnim uzvicima: »Mrtav je! Mrtav je!« ⁴⁸ Fatmir je time zaustavio druge zatvorenike koji nisu prestajali udarati obamrloga Bakovića te se iskazao kao suprotnost biblijskomu vojniku (u kršćanskoj tradiciji poznat pod imenom Longin), koji se probijanjem boka želio uvjeriti u smrt Raspetog. Nakon toga, Baković je otpremljen u zatvorsku mrtvačnicu, a umalo je bio i živ sahranjen.

Pri prolasku kroz Titov pakao, Baković je spašavao svoju vjeru i pravo na vjeru uopće, pravo na vlastito mišljenje o Stepincu, ali i kolege bogoslove (u jednom trenutku ponudeno mu je da se učlani u kolektiv »osuđenika samoupravljača«, što je značilo da bi trebao sudjelovati u mučenjima i revidiranjima stavova kolega bogoslova i svećenika).

Preživjevši »Titov pakao«, Baković je sačuvao željenu kvalitetu života, a suviše je i razmišljati o budućnosti koju bi živio da je u prolasku podzemljem pokleknuo. Da je postao istinski junak, govore riječi dr. Lazarevića — zatvorsko-ga liječnika zaslužnoga za Bakovićevo »uskrnuće« i ozdravljenje — upućene Bakoviću: »Ti si ljudina — tako o tebi govore. Svi ti se dive! O tebi oni koji su te

45 Baković, 2009: 136. Na 180. stranici, komunizam je opisan kao »fenomenalna mašinerija laganja«.

46 Baković je i ranije opisao sličnost muka i jasniji uvid u Kristovo stradanje: »Shvatio sam da proživljavam svoj Veliki petak. Pred očima mi lebde slike Krista iz Getsemanskog vrta. Isus bičevan, svezan i popljuvan. Isus s trnovom krunom na glavi, udaraju ga, tuku ga! Isus nosi teški križ!« (Baković, 2009: 146) Sličnosti se mogu pronaći i u opisu prvog dana mučenja, od izrugivanja, svlačenja odjeće i gaća: »Gaće nisam htio skinuti, no oni su ih rastrgali i gaće su visjele«, premlaćivanja: »...da ni broja ne znam udarcima«. (Baković, 2009: 141–143) Vrijedi spomenuti da ni broj Kristovih rana nije poznat. *Gospin plač* govori o 6666 udaraca, i to samo bičem, a sv. Brigita Švedska govori o 5480 udaraca. http://hr.wikisource.org/wiki/Petnaest_molitava_svete_Brigitte (preuzeto 8. siječnja 2014.)

47 Baković, 2009: 148.

48 Baković, 2009: 163.

mučili govore kao o pravom heroju! Oni sami kažu da nisu još naišli na ovakvog čoveka.«⁴⁹

3.5. *Biblijski intertekst i emocije subjekta*

Da uloga i funkcija biblizma nije unaprijed određena, nego da je izrazito ovisna o surječju, govori činjenica da biblizam može izražavati više emocionalnih stanja. Biblizam »Ni vrata paklena neće je nadvladati.«, koji se odnosi na Kristove riječi učeniku Petru: »A ja tebi kažem: Ti si Petar — Stijena, i na toj stijeni sagradit ću Crkvu svoju, i Vrata pakla neće je nadvladati.« (Mt 16,18), u djelu je upotrijebljen više puta u različitim surječjima te stoga izražava više emocionalnih stanja, koja možemo očitati kao ironiju, ufanje i trijumfalnost. Ironično je upotrijebljen pri opisu slanja bogoslova u jugoslavenske »kasarne«. Tu zapovijed Baković vidi kao podmuklu operaciju koja je trebala uništiti Crkvu, ali za njega je ključno da »drugovi u svojoj zaslijepljenosti nisu htjeli uzeti Bibliju, tj. Evanđelje u ruke i pročitati one Isusove: *Ni vrata je paklena ne će nadvladati.*«⁵⁰ Drugi put biblizam je upotrijebljen u posve drugome surječju te su i emocionalne konotacije drukčije, najbliže osjećaju ufanja. Naime, Bakoviću je ponudena sloboda pod uvjetom da »razbatali mantiju«, što on odbija, postojano vjerujući u opstojnost Crkve: »A što se tiče Crkve, ona je bezbroj puta u povijesti trebala nestati, ali ju je Bog uvijek sačuvao, pa tako će i sada, jer mi vjerujemo u riječ Isusa Krista: *Ni vrata je paklena ne će nadvladati.*«⁵¹ Trijumfalnost je najjasnije izražena uporabom istoga biblizma na samome kraju djela, gdje je iskorišten kao posljednja rečenica i kruna pripovjednoga dijela teksta (prije *Dodatka*): »Božja je zadnja! Krist vlada! Krist kraljuje! Krist pobjeđuje! I moja mlada misa jedna je mala pobjeda Katoličke crkve u duhu one Kristove: *Ni vrata je paklena ne će nadvladati.*«⁵²

Emocionalnost biblijskoga interteksta vrlo često proizlazi izravno iz surječja i emocionalne vrijednosti biblizma u samoj *Bibliji*. Tako su inačice posljednjih Kristovih riječi: »Oče, u ruke tvoje predajem duh svoj.« (Lk 23, 46) — upotrijebljene na stranici 74., 136. i 165. — uvijek izražaj teške ugroženosti, tjeskobe, ali i molitvenoga pouzdanja, dok je biblizam »Oče moj, Oče moj, zašto si me ostavio!?«, izveden iz biblijskoga: »Bože moj, Bože moj, zašto si me ostavio?« (Ps 22, 2; Mk 15,34), izraz posvemašnjega očaja i osjećaja napuštenosti.

Tragovi osvetoljubivosti mogu se nazrijeti u biblizmu navedenome pri opisu prelaska iz VIZ–a u Nišu u KPD Niš, kada Baković kaže da je zgradi VIZ–a poželio »da od nje ne ostane ni kamen na kamenu.«⁵³ Biblizam se odnosi na

49 Baković, 2009: 161.

50 Baković, 2009: 50.

51 Baković, 2009: 124.

52 Baković, 2009: 315.

53 Baković, 2009: 109. Zanimljiva je činjenica koju u svom dijelu teksta navodi A. Krajcar: »Kad je NATO 1999. godine raketirao Niš, prva raketa pala je na VIZ (Vojno–istražni zatvor).« Baković, 2009: 245.

Kristove riječi o hramu: »Doći će vrijeme kad od ovoga što vidite neće ostati ni kamen na kamenu.« (Lk 21,6)

Osjećaj utjehe izražen biblizmima nalazi se na dvama bliskim mjestima, u teškim trenucima kada Baković odbija ponudenu slobodu u zamjenu za odbacivanje svoga zvanja: »Dolazi mi u misli ona zgoda iz Evandelja kada su mnogi učenici otišli od Isusa, jer im je Učitelj bio pretežak. Tada je Isus upitao apostole: *Hoćete li vi otići od mene?* A Petar mu reče: *Gospodine, kamo ćemo od Tebe — Ti imaš riječi vječnoga života!*«⁵⁴ i, nešto dalje u tekstu, »Ali što koristi čovjeku ako cijeli svijet dobije, a dušu izgubi...? *Tko hoće...*«.⁵⁵

4. *Djelo Batinama do oltara kao romansa*

Zanimljivo je da se u *Batinama do oltara* nalaze neke od temeljnih karakteristika romanse.⁵⁶ Prije svega, struktura je dijalektička, protagonist je mladi Baković, a antagonist je sustav u kojem se našao. Likovi su uglavnom jasno razdvojeni na protagonističku i antagonističku stranu, uz poneku iznimku, npr. lik Fatmira. Razvidne su i tri glavne etape romanse: etapa pogibeljnoga putovanja i uvodnih manjih pustolovina (*agon* ili sukob), odsudna borba, tj. borba na život i smrt (*pathos*) i prepoznavanje junaka (*anagnorisis*).⁵⁷

Prvu etapu čini Bakovićeva pozitivno usmjereno djetinjstvo i odluka da pođe za svećenika, što je trenutak koji motivira sukob. Drugu etapu čini razdoblje od Bakovićeva zatvaranja, a presudni je trenutak mučenje u podrumima KPD–a Niš. U određenome smislu — što je obrazloženo — događaj je srodan silasku u podzemlje, što junaci u romansama često čine, a uvjeti silaska također su u potpunosti zadovoljeni. Važno je napomenuti da Baković ne posustaje ni u teškim trenucima, nego nastavlja činiti dobro i slijediti ideale. Slijedi treća etapa: uzdizanje junaka koje počinje pohvalnim riječima dr. Lazarevića, a kulminacija je u slavljenju mlade mise. Zaređivanje za svećenika i slavlje mlade mise (vjenčanje s Katoličkom Crkvom) pandan je nevjesti kao nagradi za uspješnu potragu u profanim verzijama romanse. I autor je svjestan idiličnosti trenutka: »Završetak je kao u nekoj priči. To je kao kad čovjek sanja neki ružan san, ali se taj san na kraju divno završi. Tako je i moj bogoslovni život. Bio je to jedan krvav i ružan san, ali s lijepim završetkom — da ne može biti bolji.«⁵⁸

54 Baković, 2009: 127.

55 Baković, 2009: 130. Istaknuo B. Č.

56 Pri opisu teorijskih značajki romanse u potpunosti se oslanjamo na poglavlje *Mit ljeta: romansa* u knjizi: Northrop Frye, *Anatomija kritike — četiri eseja*, prev. Giga Gračan, Zagreb, 2000, 212–234.

57 Frye, 2000: 213. Northrop Frye navodi i četiri različita vida mita potrage. Na tom je mjestu između druge i treće etape umetnuta još jedna, a to je nestanak junaka — *sparagmos* (Frye, 2000: 219). I ona je u *Batinama do oltara* potpuno jasna, a čini je vrijeme koje Baković u besvjesnome stanju provodi u zatvorskoj mrtvačnici, prije no što ga dr. Lazarević počne vraćati u život. Dalje u tekstu Frye spominje i šest razlučivih faza romanse (225–230), a među njima nije zadovoljena jedino prva faza: mit o rođenju junaka. Ipak, smatramo da izostanak te faze nije argument dostatan za negaciju važnosti postojećih.

58 Baković, 2009: 314.

Zaključak

Analizom biblijskoga interteksta ukazano je na njegovu bitnost i višestruke uloge u tvorbi ukupnoga značenja teksta. Biblijski intertekst nije pasivna sastavnica, nego čimbenik koji može upravljati većim tekstualnim dijelovima te obilježavati one manje u kojima nije izravno prisutan. Načini uporabe i veličina biblizama razlikuju se: od najmanjih jedinica (riječi i vizualnih simbola), preko sintagmi, rečenica pa sve do većih tekstualnih segmenata.

Djelo *Batinama do oltara* izrazito je bogato biblizmima te ih u ovome radu nije bilo moguće sagledati u potpunosti. Težište rada stavljeno je na odnos djela prema *Novomu zavjetu* (prvenstveno prema *evanđeljima*), a i na tom području metodom selekcije ciljano su izdvojeni intertekstualni fragmenti koji su pomogli pri stvaranju određenih zaključaka. Njihova značenja i funkcije razotkrivalo se povezujući ih s *Biblijom* te razmatranjem u kontekstu djela kojemu pripadaju. Težilo se ukazati na činjenicu da se većina zbivanja opisanih samim pripovijedanjem može očitati i na razini interteksta, koja produbljuje i upotpunjuje onu pripovjednu. U tom smislu, biblijski intertekst u *Batinama do oltara* iskazao se kao suštinski odraz jednostavnije i prevladavajuće narativne razine.

The Biblical Intertext in the Work Through Beatings to the Altar, by don Anto Baković

Beat Čolak*, Dean Slavić**

Summary

The literary work Through Beatings to the Altar is a disturbing autobiographical account about the Catholic priest, don Anto Baković. It highlights his numerous distressing experiences during the troubled period following the Second World War. This paper first examines the particularities and effects of the autobiographical discourse, then places it into the context of political imprisonment during the period of Communist rule in Yugoslavia. The emphasis is on the biblical intertext, namely, the manner in which biblical motifs are incorporated into the work is examined, as well as their function and also the consequences of their usage. In conclusion, the author points out that the work may be viewed also as a romance.

Key words: autobiography, literary biblisms, don Anto Baković, political imprisonment, romance

* Beat Čolak, Senior Graduate Student of Croatian Studies at the Faculty of Humanities and Social Sciences of the University of Zagreb. Address: Ivana Lučića 3, 10000 Zagreb. E-mail: beatcolak@gmail.com

** A/Prof. Dean Slavić, Ph.D., Department of Croatian Language and Literature, Faculty of Humanities and Social Sciences of the University of Zagreb. Address: Ivana Lučića 3, 10000 Zagreb. E-mail: dean.slavic@gmail.com